

UDK: 811.163.42'366.573:811.163.2'366.573

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćen za tisak: 18. listopada 2007.

Pasivne konstrukcije u hrvatskome i bugarskome jeziku

Dimka Saavedra

Sofija, Bugarska

U pojedinim slavenskim jezicima jezična se sredstva za izražavanje gramatičke kategorije pasiva poprilično razlikuju, kao što se razlikuje i zastupljenost te kategorije na razini teksta. Zbog toga je rad posvećen bitnim obilježjima kategorije pasiva u hrvatskome i bugarskome jeziku s gledišta njezina usporednoga proučavanja u ta dva bliska južnoslavenska jezika.

0. Uvod

Pasivu je u lingvistici općenito posvećena opširna literatura (spomenimo autore poput Maretića, Kučande, K. Milošević, Matheziusa, Bondarka, Holodoviča, M. Ivić, Langackera, Keenana i dr.). No i dalje o ovoj kategoriji postoje mnoga neriješena pitanja o njezinu dosegu, karakteru (je li morfološka ili sintaktička), podvrstama itd. Ovomu radu nije svrha pružiti detaljan pregled povijesti i suvremenoga stanja istraživanja ove problematike, nego prikazati poimanje kategorije pasiva koliko je potrebno da bi se razmotrilo njegovo odražavanje u dva južnoslavenska jezika. Uspoređivanje pasivnih konstrukcija u hrvatskome i bugarskome jeziku bit će zanimljivo ne samo zbog toga što se to još nije istraživalo, već i zbog toga što usporedna analiza s drugim jezikom omogućuje osvjetljavanje pojava iz svakoga od njih s nešto drugačijega gledišta.

U radu se navode hrvatski primjeri odabrani iz građe koju čine djela M. Jergovića (kratica M. J.), Z. Ferića (kratica Z. F.), A. Tomića (kratica A. T.) i iz jednoga broja novina *Metro*.

1. Teorijska polazišta ovog istraživanja o pasivu

U ovome se radu polazi od istraživanja pasivnih konstrukcija B. Belaja (2004), K. Ivanove (1998), A. Bondarka (1991) i V. Hrakovskoga (1991), B.

Normana (1972) i rada o bezličnim konstrukcijama u bugarskome jeziku A. Atanasova (2006). Ukratko će se razmatrati njihova stajališta o kategoriji pasiva.

1.1. Nepodudaranje *subjekta* i sintaktičkoga subjekta

Bondarko i Hrakovskij imaju slične stavove o razmatranoj jezičnoj kategoriji. Hrakovskij (1991), primjerice, govori o pasivnosti kada participant s makroulogom *subjekt* u semantičkoj strukturi ne zauzima položaj gramatičkoga subjekta u sintaktičkoj strukturi iste rečenice. (Drugi su nazivi za tu ulogu *agens*, *semantička uloga protoagens*, *vršitelj*, *opći vršitelj* i slično, tj. element *subjekt* iz semantičke strukture neke rečenice.) U lingvistici je s tim u svezi prihvaćen termin *dijateza* nekoga glagolskoga leksema, kojim se označava “usklađenost između skupa elemenata smisaone strukture koja je karakteristična za ovaj leksem i skupa elemenata sintaktičke strukture koji sačinjavaju okruženje toga leksema” (Hrakovskij 1991: 142). Drugim riječima, kod Hrakovskoga govorimo o pasivnosti onda kada u odgovarajućoj dijatezi makrouloga *subjekt (agens)* ne odgovara sintaktičkomu elementu subjekt.

Bondarko (1991) dodaje ovom stajalištu svoje poimanje kategorije pasiva kao jednoga od dva dijela (skupa s aktivom) funkcionalnoga polja ‘glagolsko stanje’ sa svojim jezgrom od tradicionalnih gramatičkih i sintaktičkih sredstava i periferijom (od netradicionalnih i leksičkih jezičkih sredstava). Prema njemu se kod pasiva radnja vrši od ‘nekoga/nečega sa strane’, i to je nešto ili neodređeno, ili je označeno indirektnim objektom.

Kod navedenih definicija pasiva važna je činjenica da je obvezni uvjet prema njihovim autorima to da se *SUBJEKT* radnje, *agens* iz semantičke strukture, ne poklapa sa subjektom iz sintaktičke strukture. Taj uvjet dopušta da se u okvir te jezične kategorije uključe i neke bezlične konstrukcije tipa bugarske kao u (1) s participskim pasivom (za koje bi u hrvatskome najtočniji prijevod bio *Ovdje je netko pušio*) i s reflektivnim glagolom kao u (2), gdje je radnja prikazana bez *vršitelja (agensa, subjekta)* koji bi se mogao konkretizirati. Ova definicija omogućuje uključivanje i rjeđega, u hrvatskome jeziku tipičnoga tipa pasivnih konstrukcija — s očuvanim objektom u akuzativu, npr. kao u (3).

- (1) Тук е пушено.
- (2) Тук не се пуши. / *Ovdje se ne puši.*
- (3) *Kuću se smatra dovršenom.*

1.2. Izrečenost pacijensa kao subjekta

Drugi autori smatraju da navedeni uvjet nije dovoljan da bi se govorilo o pasivu. Npr. Norman (1972) određuje da je kategorija pasiva izražena kada je glagolska radnja usmjerena na gramatički subjekt u rečenici, a glagolska radnja i gramatički subjekt obavezno su prisutni u rečenici. Dakle, on izuzima iz sustava pasivnih konstrukcija sve bezlične konstrukcije.

U ovome se radu smatra da ne bi bilo dosljedno pripisivati različite vrijednosti glagolskoga stanja sintaktičkim konstrukcijama koje se međusobno razlikuju samo po izraženoj ili neizraženoj *pacijensu* kao subjektu na sintaktičkoj razini. Na primjer, nije uvjerljivo za rečenice poput (3.i) smatrati da nemaju nikakav odnos prema glagolskomu stanju uopće (Norman 1972) ili prema pasivu jer su bezlične, a za rečenice poput (3.ii) smatrati da su pasivne. Ili, primjerice, nije uvjerljivo rečenice kao u (4.i) definirati izvan okvira pasiva, a rečenice kao u (4.ii) definirati kao pasivne.

- (3) i. *Ovdje se tako kaže.*
 ii. *Ovdje se kaže da čovjek uči dok je živ.*
- (4) i. *Tijekom praznika se ne radi.*
 ii. *Tijekom praznika se ne radi nikakav posao.*

Slično je načelo prema kojemu se ne dovodi u pitanje pasivnost (i to je općeprihvaćeno) ni kod pasivnih subjektno-predikatnih rečenica prema izraženosti ili neizraženosti agensa kao indirektnoga objekta na sintaktičkoj razini, primjerice (5.i) prema (5.ii).

- (5) i. *Narukvica je lijepo izrađena.*
 ii. *Narukvica je lijepo izrađena od samoga majstora.*

Dakle, smatra se da semantička struktura dviju razmatranih vrsta bezličnih konstrukcija, isto kao i onih koje se tradicionalno određuju kao pasivne, podrazumijeva nekoga vršitelja, nepoznatoga ili pak univerzalnoga (o univerzalnima će biti riječi poslije), koji je uklonjen sa sintaktičkoga položaja subjekta.

1.3. Nužnost prijelaznosti glagola

Međutim, u ovome se radu uvodi ograničenje da predikat u njima može biti samo prijelazni glagol. Ivanova (1998) i Atanasov (2006) ubrajaju u pasiv i rečenice poput bugarskih u (6) i slično s neprijelaznim glagolima, za koje se ovdje smatra da ne mogu biti pasivne konstrukcije.

- (6) i. Оттук е минавано.
 ii. Мръква се.

iii. По тревата е ходено.

Da bi se govorilo o pasivu, u semantičkoj strukturi predikata morala bi postojati uloga pacijensa, koja se može, ali to nije obvezno, očitovati na sintaktičkoj razini. Bitno je, primjerice, da glagol *pušiti* podrazumijeva u obje rečenice: tradicionalno pasivnoj kao u (7.i) i bezličnoj pasivnoj kao u (7.ii) semantičku ulogu pacijensa ‘nešto što čovjek puši’.

- (7) i. Тук е пушена лула.
ii. Тук е пушено.

To znači da je obvezan uvjet postojanje prijelaznoga glagola kao predikata u pasivnoj konstrukciji (kraticom PK) jer čak i kad je u neprijelaznoj uporabi, takav glagol sadrži u svojoj semantičkoj strukturi impliciran pacijens radnje. Tim prije što je i kod subjektno-predikatnih pasivnih konstrukcija prijelaznost glagola obvezan uvjet. Dakle, drugi je obvezni uvjet za pasivnu dijatezu prisutnost uloge pacijensa u semantičkoj strukturi glagolskoga predikata.

1.4. Kriteriji pasivnosti

U svojem radu o pasivnim konstrukcijama Belaj (2004) nabroja nekoliko osnovnih kriterija za definiranje dane konstrukcije kao pasivne:

1. subjekt = trpitelj,
2. dinamičnost,
3. subjekt \neq vršitelj,
4. semantička prijelaznost,
5. sintaktička neprijelaznost.

Kao što je već rečeno, Belajev se prvi i posljedni kriterij ne smatraju točnim (subjekt = trpitelj i sintaktička neprijelaznost). Uostalom, autor sam pasivnima smatra i rečenice kao u (8).

(8) *Kuću se smatra dovršenom.*

Na kriterij dinamičnosti u ovome se radu gleda nešto drugačije, a ostala se dva kriterija prihvaćaju (subjekt \neq vršitelj, semantička prijelaznost).

Za bezlične konstrukcije kao u (1) samo u bugarskom i kao u (2) u oba jezika složiti će se s navedenim autorima da su one rubna jezična sredstva izražavanja u funkcionalnome polju pasiva.

1.5. Odnos modalnih konstrukcija s dativnom zamjениčkom nenaglasnicom prema pasivu

Neki autori smatraju da se konstrukcije kao u (9) također mogu razmatrati kao pasivne.

(9) *Spava mi se.* / Спи ми се.

Primjerice, Norman (1972) govori o *modalnome pasivu* u bugarskome jeziku u rečenici u (10) i drugima, gdje je izražena želja koja ne zavisi od volje lica (agensa) da izvrši neku radnju, pri čemu je objekt ove radnje gramatički subjekt.

(10) Пие ми се вода.

Atanasov (2006: 58) takve konstrukcije isto svrstava u pasiv jer “transformacija je praćena premještanjem semantičkoga aktanta (protoagensa) sa subjektnoga položaja na objektni”.

U ovome se radu smatra da se kod takvih izraza ne može govoriti o pasivu zato što se kod njih mijenja struktura semantičkih uloga glagolskoga leksema — predikata, tj. ovdje je radnja iz aktivne konstrukcije *spavam* u biti promijenjena u želju za radnjom, kao u (11).

(11) *Želim spavati.*

Stoga pasivna konstrukcija poput (12.i) ne odgovara aktivnoj konstrukciji u (12.ii), nego u (12.iii).

(12) i. *Jede mi se (nešto).* → iii. *Želim jesti (nešto).*
ii. *Jedem (nešto).*

Usklađenost između aktivne i pasivne dijateze postoji jedino kod rečenica s glagolom *искам* u bugarskome jeziku kao u (13).

(13) Иска ми се нещо. — Искам нещо.

1.6. Jezgra i rubovi kategorije pasiva

Prikazanim je načinom oblikovano gledište o domeni rubova (periferije) kategorije pasiva na kojemu počiva ovaj rad. U jezgru kategorije pasiva ubrajaju se, razumije se, refleksivne kao u (14) i participske kao u (15) pasivne konstrukcije.

(14) *Knjiga se kupuje.*

(15) *Knjiga je kupljena.*

2. Izraženost pasivnoga značenja s pasivnim participom

Svi istraživači ističu veći stupanj izraženosti pasivnoga značenja u PK s pasivnim participom.

2.1. Različitost pasivnoga participa i pridjeva od povratnoga glagola

Pasivni particip kod pasiva gradi se od prijelaznih glagola. To ga razlikuje od brojnih primjera s pridjevima, koji se formalno podudaraju s njime, ali su građeni od prijelaznih glagola u povratnoj (dakle ne pasivnoj) uporabi, kao u (16), gdje je predikat od povratnoga, neprijelaznoga glagola *vjenčati se*, a u (17) od neprijelaznoga glagola *uigrati se*.

(16) ... jer ona i njezin partner Brad Pitt nisu vjenčani.

(17) Uostalom, trajao je rat, bili su uigrani (Z.F.)

Katkad glagol može imati homonimnu upotrebu (s objektom u instrumentalu) i kao prijelazan (primjerice: *X okružuje Y*) i kao povratan (*Y se okružuje čime*). Tada se u PK na bugarskome jeziku ove dvije uporabe razlikuju po prijedlogu: prijelazna je upotreba s prijedlogom “ot” kao u (18.i), a povratna, koja u obliku za pasivni particip prestaje biti povratna — s prijedlogom “c” kao u (18.ii).

(18) i. У е обкръжена от X (с нещо).

ii. У е обкръжена с нещо.

Na taj je način hrvatska rečenica u (19) pasivna. O tomu govori i kontekst temporalne konkretizacije *u jednom prilično ugodnom trenutku* (tj. aktivna bi konstrukcija bila kao (19.ii)).

(19) i. Uglavnom, okružen sam mrtvacima u jednom prilično ugodnom trenutku (Z.F.)

ii. U jednom prilično ugodnom trenutku okružili su me mrtvacima.

A s participskim oblikom od povratnoga glagola *okružiti se* mogla bi biti rečenica kao (20.i) — aktivna bi konstrukcija bila kao u (20.ii).

(20) i. Uvijek je okružen ulizicama.

ii. Okruživao se ulizicama.

Prijevod na bugarski eksplicirat će ovu razliku opozicijom između prijedloga “ot” i “c” kao u (21).

(21) Обкръжен съм от мъртъвци / С подмазвачи.

2.2. Uočavanje razlike pasivnoga od adjektiviziranoga pasivnoga participa

U nekoliko je navrata razmatrano i pitanje kako uočavati tu razliku između PK s pasivnim participom (ili kao što ih naziva Belaj — prototipno pasivnim) i AK (aktivnim konstrukcijama) s adjektiviziranim pasivnim participom (Belaj ih naziva kopulativno-pridjevnim), npr. između rečenice kao

(22) s povratnim glagolom *iscrplo se* i (23), koja znači da su ga njegovi predci iscrpli (M.J.).

(22) *Povjerenje u njega je iscrpljeno.*

(23) *... ali se nikada ne bi potukao, kao da je sve ratničko u njegovoj lozi bilo potrošeno i iscrpljeno prije nego što se rodio.*

Autori ističu različite kriterije koji bi pomagali pri uočavanju ove razlike. Npr. Norman (1972) naglašava: ako uz predikat postoji agentivni objekt, priložna oznaka za vrijeme ili za način glagolske radnje, onda odgovarajući particip ima glagolsko značenje (dakle, konstrukcija je pasivna). Hrakovskij (1991) pak ističe da se razmatrani leksem može smatrati pridjevom ako izražava stanje koje nije izazvano nekom prethodnom radnjom. Belaj (2004: 22) također spominje da kod PK “moraju biti uvedeni određeni konkretizatori, koji će radnju izvući iz trajnosti i atributivnosti”.

2.3. Podjela pasivnih konstrukcija s pasivnim participom

Za klasifikaciju PK određuje se svima njima zajednički kriterij — kako je izražen ili kako se može konkretizirati agens radnje iz semantičke strukture predikata u dijatezi.

2.3.1. Podjela agensa radnje po mogućnosti njegova rekonstruiranja

Postoje tri mogućnosti za udovoljavanje istaknutomu kriteriju.

U velikome se djelu konstrukcija semantički agens radnje može rekonstruirati iz užega ili širega konteksta odgovarajuće pasivne rečenice. U primjeru (24) vršitelj radnje *shvaćati* nalazi se u prethodnoj jednostavnoj rečenici (*među njima — oni*).

(24) U deset mjeseci ... razvila se *među njima* čvrsta solidarnost, a katkad i istinsko muško bratstvo, gdje je gotovo pitanjem časti shvaćano da kada neki majmun sa širitima... (A. T.)

Katkad rekonstruiranju nedostajućega agensa pomaže priložna oznaka za mjesto koja ga indirektno sadrži, npr. kao u rečenici u (25), u kojoj je agens *Ured Svjetske banke*.

(25) Hrvatska Vlada i Svjetska banka uspješno su zaključile ..., priopćeno je iz *Ureda Svjetske banke*.

U drugoj grupi PK agens može se rekonstruirati ne iz konteksta, već iz izvanjezičnoga znanja slušatelja (čitatelja). Primjerice, u rečenici (26) čitatelj (slušatelj) zna da je riječ o opernoj glazbi koju su napisali agensi — skladatelji. U rečenici u (27) agensi su vjerojatno članovi neke komisije ili

žirija, a u rečenici u (28) agensi su vatrogasci i stanovništvo koje im pomaže itd.

- (26) *Moj životni projekt je snimanje svega što je uopće napisano za tenorski glas, uz pratnju klavira.*
- (27) *Dodjeljene /su/ "zlatne penkale".*
- (28) *No požar još uvijek nije bio lokaliziran*

Napokon, postoji još jedna vrsta agensa koji se pojavljuje u univerzalnim tvrdnjama (poslovicama, izrekama, aforizmima). Njega Hrakovskij (1991) naziva univerzalnim subjektom, a Belaj takve rečenice naziva kvalitativno-generičnim rečenicama. Iako je ova uporaba veoma tipična za sljedeću vrstu PK — onih s refleksivnim glagolima, u grupi PK s pasivnim participom na bugarskome jeziku pronađen je jedan takav primjer (u prilogu o modnoj reviji), naveden je u (29). U njemu se agens može izraziti kao “moderna žena, svatko tko želi izgledati moderan” i sl.

- (29) Денимът трябва да бъде третиран така, че да изглежда като секъндхенд.

Već je spomenuto da se sve PK mogu zamjenjivati od AK. U pojedinim se slučajevima transformacija PK u AK može ometati na višoj razini glede rečenice (na razini teksta). Kod tradicionalnoga stvaranja nekoga teksta o događaju najprije se pojavljuju tzv. egzistencijalne rečenice, npr. kao u (30).

- (30) *Bio jednom jedan kralj. Jednog dana pozvao on svoje doglavnike...*

Međutim, ako autor odluči najprije uvesti pacijensa, pasivna se rečenica ne može preoblikovati u aktiv zato što vršitelj još uvijek nije uveden. U prikupljenoj građi postoji jedan takav početak novinarskoga teksta na bugarskome jeziku, naveden je u (31). Prvom se rečenicom uvodi tvrdnja da je događaj moguć pa se tek u drugoj rečenici uvodi eventualni vršitelj.

- (31) Върху паметника на Яворов ... може да бъде вдигнат хотел. Бургазлията Р. Д. притежава терена, върху който се намира бюстът на поета, и има право да строи върху него...

Pasivne konstrukcije s pasivnim participom dijele se na dvije osnovne skupine: konstrukcije s akcijskim značenjem (tj. prototipno pasivne) i konstrukcije s rezultativnim značenjem (tj. adjektivizirano ili popridjevljeno pasivne). U ovome se radu koristi nazivima koje rabi Hrakovskij (1991), u zagradi su Belajevi nazivi (2004).

2.3.2. Podjela pasivnih konstrukcija

2.3.2.1. Pasivne konstrukcije s akcijskim značenjem

U PK s akcijskim značenjem pomoću pasivne dijateze prikazuje se neki događaj ili radnja koja se vrši u nekome trenutku (prošlomu, sadašnjemu ili budućemu), npr. kao u (32).

- (32)
- i. *U priopćenju se navodi da je optužba odbačena zbog nedostatka dokaza.*
 - ii. *Utakmica će najvjerojatnije biti registrirana rezultatom 3–0 za Švedsku.*
 - iii. *Seljaci traže ... da predani urod bude isplaćen najkasnije 30 dana od dana...*
 - iv. *To je toliko iznerviralo 29-godišnjeg D.R-a da je nasrnuo na suca koji je bio primoran svirati kraj.*

Kod svih se navedenih primjera PK može, kao u (33), transformirati u AK.

- (33)
- i. *U priopćenju se navodi da su optužbu odbacili zbog nedostatka dokaza.*
 - ii. *U popisu će utakmicu najvjerojatnije registrirati rezultatom 3–0 za Švedsku.*
 - iii. *Seljaci traže ... da im predani urod isplate najkasnije 30 dana od dana...*
 - iv. *...da je nasrnuo na suca čime ga je primorao da svira kraj.*

2.3.2.2. Pasivne konstrukcije s rezultativnim značenjem

Druga vrsta PK s pasivnim participom ima tzv. rezultativno (po Belaju — adjektivizirano pasivno) značenje. Ovo značenje, prema mišljenju Hrakovskoga, karakteristično je za pasiv od glagola sa značenjem neke finalne granice radnje, uz to — samo od glagola svršenoga vida, koji “označavaju radnje u tjeku kojih pacijens prestaje biti istovjetan samom sebi” (Hrakovskij 1991), tj. koji uzrokuju neko novo stanje pacijensa. Ova se pasivna uporaba još više od prethodne približava uporabi pridjeva u obliku pasivnoga participa jer se kod nje izražava više stanje pacijensa, nego radnja. Npr. u rečenici u (34) pasivni je oblik prije pridjev, izražava osobinu koja je za njega karakteristična možda od rođenja (a nije rezultat nekoga događaja ili radnje), dok je u rečenici (35) izraženo stanje prouzrokovano nekim postupkom i zato je to PK od glagola *ukinuti nešto*.

(34) *Vukota se panično plašio toga da je lišen dara za nešto (Z. F.)*

(35) *... da napiše neku poruku. Recimo: “Kraj ove knjige je ukinut” (Z. F.)*

U rečenici u (36) mogla bi se izvesti i AK s reflektivnim glagolom *iznenadio se* i tada bi se oblik *iznenađen* shvaćao kao pridjev. Međutim, objekt u instrumentalu svjedoči o preoblici u AK s prijelaznim glagolom (*To pitanje ga je iznenadilo*) pa je zato cijela konstrukcija pasivna.

(36) *Mungos me pogledao kao da je iznenađen tim pitanjem (Z.F.)*

2.3.3. Razlikovanje rezultativnih pasivnih konstrukcija

Razmatrana vrsta PK mora se dobro razlikovati i od prethodnih PK — s akcijskim značenjem, što katkada može biti teškoća. Hrakovskij (1991) navodi neka osnovna sredstva za ispravno definiranje pasivnoga oblika: akcijski oblik kombinira se s priložnim oznakama za vrijeme, koje izražavaju trenutak vršenja radnje kao u (37) ili koje izražavaju razdoblje potpuno ispunjeno vršenjem radnje kao u (38), a i oznakom za mjesto kao u (39).

(37) Церковь была заложена в 1706 году.

(38) Варенье было сварено всего за два часа.

(39) На устье реки Воронеж построен мной двухкамерный шлюз с перемычкой.

S druge strane, rezultativnoj je uporabi svojstveno kombiniranje s oznakama za dugotrajnost kao u (40), za vremenski razmak i cikličnost kao u (41) ili za isticanje specifičnih osobina pacijensa koje nastaju uslijed radnje kao u (42).

(40) Двери шалмана были раскрыты целые дни.

(41) Окна в нашем доме были почти всегда разбиты.

(42) Ворота были сделаны не из двух половин, а из одного досчатого настила.

Osim toga, prema Hrakovskomu (1991), ako se negiranje glagola može izostaviti bez narušavanja gramatičke pravilnosti, to svjedoči o rezultativnoj uporabi, kao u (42).

(42) Уроки (не) сделаны — ничего, перезимуем

Međutim, ako je negacija gramatički obvezna (u kontekstu čestice *еще*) kao u (43), to svjedoči o akcijskoj upotrebi.

(43) Когда мы были в Будапеште, новый мост через Дунай еще не был построен.

Kod ovih PK pronalazimo prve dvije vrste konstrukcija koje se dijele prema mogućnosti da se agens rekonstruira iz konteksta ili da ga je govornik izrazio u vidu indirektnoga objekta, ili pak da se rekonstruira prema znanju o svijetu koja slušatelj (čitatelj) ima.

Katkad je u kontekstu agens izravno naveden, kao u (44). АК bi bila kao u (45).

(44) *Siniša... bio je užasnut njihovom bijedom.* (A. T.)

(45) *Njihova bijeda ga je užasnula.*

U drugim se slučajevima agens može rekonstruirati iz širega konteksta, primjerice — od posvojne zamjenice *moj* iz prethodne rečenice u primjeru u (46). АК bi bila kao u (47).

(46) *To ime bilo je moj nam. Ni begovski, ni bogomdani, ni od strahova tuđih načinjen.* (M. J.)

(47) *Ja ga nisam načinio...*

Kod agensa koji se ne rekonstruira iz konteksta, već iz našega znanja o svijetu, postoje brojne varijacije. Npr. u rečenici u (48) čitatelj zna da interfon uključuje netko tko se nalazi u odgovarajućem stanu. Ali agens može biti i mnogo apstraktnijim, primjerice u rečenici u (49) agens je Bog.

(48) *Interfon je, čulo se po tihom šumu uređaja, bio uključen..* (A. T.)

(49) *Sve je bilo bijelo i netaknuto kao da je svijet istom jutros stvoren.* (A. T.)

Treća vrsta PK — s univerzalnim agensom — nije ovdje zabilježena jer se rezultativni pasiv 1 gradi od glagola sa značenjem neke finalne granice radnje i svršenoga vida, kod kojih istovremenim sadašnjem vremenu može biti samo stanje, a ne sama radnja koja je to stanje izazvala, dok je univerzalni agens vezan za univerzalne radnje za čije je izražavanje karakterističan nesvršeni vid i prezent glagola. Uostalom, i u jedinome primjeru s akcijskim pasivom, u koji je uključen univerzalni agens, ova je upotreba vezana za kontekst glagola *трябва* kao u (50), koji može imati i univerzalno značenje (“*всички хора трябва да...*”).

(50) *Денимът трябва да бъде третиран...*

U slučajevima kao u (51) agens se ne može rekonstruirati niti iz konteksta niti iz znanja o svijetu kao konkretan vršitelj.

(51) *... uvijek s nekakvim uvrijeđenim grčem na licu, kao da mu je učinjena strašna, do neba vapijuća nepravda.* (A. T.)

Ipak je takav agens varijanta upravo one druge vrste agensa u PK: *netko, nepoznato lice*, tj. iako i nije poznat, agens se može rekonstruirati iz znanja o svijetu kao subjekt s konkretnom, jedinstvenom referencijom, a ne kao univerzalan agens.

2.4. Obilježja analitičkoga pasiva (pasiva 1)

Dakle, mogu se izvesti sljedeći zaključci o dvije vrste pasiva 1 (koji se još zove i analitičkim).

a) Dok oblik za pasiv 1 s akcijskim značenjem mogu imati i glagoli svršenoga i glagoli nesvršenoga vida, analitički rezultativni pasiv mogu imati samo glagoli svršenoga vida sa značenjem neke finalne granice radnje.

b) Obje vrste PK ne mogu izražavati prezent, osim na bugarskome jeziku u složenim predikatima ili zavisnim rečenicama: “*трябва да бъде третирана*”, “*могат да бъдат видени*”. I ovi i sljedeći primjeri na bugarskome su jeziku jer hrvatski u ovakvim slučajevima rabi ili refleksivni pasiv,

ili aktiv. U bugarskome se ovakve konstrukcije veoma rijetko mogu rabiti i u neovisnoj rečenici sa značenjem prezenta kao u (52.i), gdje je značenje akcijsko jer ono u usporedbi s rezultativnim prirodnije izražava prezent i univerzalne radnje, ali i u (52.ii), gdje je rezultativno značenje. Kod rezultativnih PK ima se u vidu suvremenost, prisustvo u sadašnjosti samo za stanje, koje je određena radnja izazvala.

- (52) i. Кралицата обикновено е придружавана от своите деца.
ii. Кралицата е придружена от своите деца.

c) Oblici za rezultativni pasiv 1 ne mogu se zamjenjivati oblicima za pasiv 2 (s česticom *se*), o kojima će biti riječ dalje, dok kod akcijskoga značenja katkad mogu, a katkad i ne.

d) Nameće se jedna bitna razlika između razmatrana dva južnoslavenska jezika koja je vezana za tzv. tematizaciju makrouloge pacijensa (o toj pojavi u ruskome jeziku govori Hrakovskij). Riječ je o iskazima kod kojih pacijens — direktni objekt u prvoj rečenici, gdje zauzima mjesto reme, u sljedećoj rečenici dolazi na položaj teme da bi se u novoj remi istaknula neka druga obavijest. Ova se situacija smatra jednom od osnovnih koje u ruskome, a i u bugarskome jeziku traže uporabu pasiva. U hrvatskome jeziku, međutim, ova promjena položaja iz komunikativne strukture rečenice za direktni objekt najčešće se izražava s AK, kao u (53).

- (53) *Brojne okupljene građane (tema) ... policija je evakuirala s mjesta događaja (rema).*

Na bugarski će se ova rečenica prevesti kao u (54.i), premda postoji još jedna mogućnost da se takve rečenice prevedu — u aktivu, ali uz udvostručavanje objekta, kao u (54.ii).

- (54) i. Многобройните насъбрали се граждани (tema)... бяха евакуирани от полицията от мястото на събитието (rema).
ii. Многобройните насъбрали се граждани полицията ги евакуира.

Međutim, ta je mogućnost, bar kod sličnih konstrukcija, naglašeno kolkvijalna i očituje loš stil pa se zato izbjegava. U (55) naveden je drugi primjer.

- (55) i. *Izvedbu pjesama i ocjene žirija burno je ispraćala oduševljena publika.*
ii. Изпълнението на песните и оценките на журито бяха бурно посрещани от въодушевената публика.

Prema tomu, za očuvanje te preoblake komunikativnoga položaja pacijensa iz reme u temu hrvatski jezik ne rabi pasiv, možda i zato što je dovoljna razlika u padežima imenice koja zauzima položaj teme ispred predikata. U primjeru (56.i) *izvedbu pjesama* je tema, dok je *izvedba pjesama* u primjeru (56.ii) rema.

- (56) i. ... *izvodili su pjesme. Izvedbu pjesama burno je ispraćala oduševljena publika.*
 ii. *Bili su raznorazni praznici. Izvedba pjesama pratila je svaki od njih.*

Bugarski jezik nadoknađuje nedostatak padeža redanjem glagolskih oblika za glagolsko stanje kao u (57.i), gdje je Изпълнението на песните tema i (57.ii) gdje je Изпълнение на песни тема.

- (57) i. Изпълнението на песните беше посрещано бурно от.
 ii. Изпълнение на песни съпровождаше всеки празник.

I budući da je u prvoj varijanti imenica tema, dakle određeni pojam, ona mora izražavati određenost toga pojma (изпълнението) dodavanjem člana.

3. Refleksivno-pasivne konstrukcije (pasiv 2)

Tzv. refleksivno-pasivne (ili sintetičke pasivne) konstrukcije (radi kratkoće: pasiv 2), građene su od prijelaznoga glagola pomoću čestice *se*, ali nemaju povratno značenje. Ove konstrukcije nisu ograničene u svom građenju niti u svezi s glagolskim vidom niti vremenom koje izražavaju. I ovi pasivni oblici dijele se prema karakteru agensa koji vrše odgovarajuću radnju.

3.1. Rekonstrukcija vršitelja

Kod nekih se PK vršitelj može rekonstruirati iz konteksta, kao u (58) gdje oznaka za mjesto *u komšiluku* nagovještava agens *susjedi*. Za rečenicu u (59) može se rekonstruirati: policija ih čeka.

- (58) *Vidi se da mu je Švabo bio otac, govorilo se u komšiluku ne bez poštovanja.*
 (M.J.)
 (59) ... *policija još nije utvrdila, jer se čekaju nalazi obdukcije s kriminalističke medicine na Šalati.*

U (60) u prvoj rečenici agens je sadržan u oznaci za mjesto i ostaje na snazi i u sljedećim rečenicama.

- (60) *U biološko-dinamičkoj poljoprivredi sve se radi prema konstelacijama sunca... Biljke se sade, siju... Proizvodi se prirodni kompost...*

3.2. Zamjenjivost oblika

Kada nisu u prezentu, oblici za pasiv 2 često se mogu zamijeniti oblicima za pasiv 1, npr. kao u (61.i) koji se može zamijeniti kao u (61.ii).

- (61) i. *Televizijska slika u karauli bila je uglavnom jeziva, što se objašnjavalo dvjema teorijama zavjere.* (A. T.)

- ii. ...što je objašnjavano dvjema teorijama zavjere.

Postoje, međutim, i slučajevi, kada oblik za pasiv 1 ne može zamjeniti pasiv 2. Kod izražavanja prezenta reflektivno-pasivni oblici češći su od oblika za pasiv 1. Ipak, participski oblik može zamjenivati pasiv 2 u ovakvim konstrukcijama, ali samo ako se radnja ne doima kao proces koji se *upravo sada* odvija, nego kao iterativna ili uzualna radnja. Zato takvu zamjenu obično prati prigodan kontekst (*uvijek, često, obično* itd.) kao u (62).

- (62) i. *Dozvole za prodaju ... ili korištenje štednje izdaju im se samo ako dokažu da im je novac potreban.*
 ii. *... ili korištenje štednje su im obično izdavane samo ako...*

Korisno je usporediti i primjere na bugarskome jeziku u (63) i (64).

- (63) i. Всеки път на избори на нас ни се предлагат скапани домати. И ти казват — избери си домати
 ii. Всеки път на избори на нас ни са не предлагани...
- (64) i. Информацията за депутати... винаги се използва като компромат в навечерието на избори.
 ii. Информацията за депутати... винаги е използвана като ...

Kod prijevoda ovih rečenica na hrvatski jezik uočava se da će se rečenica u (63) s pacijensom “домати” (dakle, konkretnim predmetom) vjerojatnije prevesti u aktivu, kao u (65), gdje je glagol u neodređenoj ličnome obliku.

- (65) *Svaki put nam na izborima predlažu pokvarene rajčice.*

Kod rečenice u (64) o informaciji (pacijens je apstraktni pojam) na hrvatskome je jeziku moguć prijevod s pasivom kao u (66).

- (66) i. *Informacija o zastupnicima se uvijek koristi kao mogućnost da ih obrukaju uoči izbora.*
 ii. *Informacija o zastupnicima je uvijek korištena kao mogućnost...*

Dok je u prvoj rečenici moguć neodređeni lični oblik glagola u 3.1. množine, bez subjekta izraženoga u rečenici, u drugoj se za aktiv uvodi zahtjev — da se uvede subjekt. Ovo zapažanje također svjedoči da u hrvatskome jeziku pasiv ima rjeđu upotrebu u usporedbi s bugarskim jezikom. U hrvatskim primjerima nailazimo na druge iznimke iz pravila, koje je inače na snazi u oba jezika — kad se izražava aktualna sadašnja radnja, rabi se pasiv 2 (i ne može se koristiti pasiv 1). Te se iznimke mogu podijeliti na 2 vrste. Prva se može vidjeti u novinama, kao u (67).

- (67) i. *Potom su na bini glasno prosvjedovali ..., navodi se u priopćenju Akademskog filmskog centra.*
 ii. *Potom su na bini glasno prosvjedovali ..., navedeno je u priopćenju ...*

- (68) i. *Hrvatska Vlada i Svjetska banka uspješno su zaključile..., priopćeno je iz Ureda Svjetske banke.*
 ii. *... uspješno su zaključile ..., priopćuje se ...*

Vjerojatno je posebno značenje glagola za informiranje *navoditi, priopćiti* i sl., osobito u novinarskome tekstu, razlog tomu da se prezent ovakvih radnji ne shvaća kao aktualan u trenutku riječi proces.

Drugi se tip iznimaka također odnosi na specifičnu upotrebu nekih glagola — performativnu, kao u (69) i (70). Nismo posve sigurni je li moguće reći “su otkazani” u značenju prezenta u primjeru (69.ii), posebno što to nije primjer hrvatskoga jezika.

- (69) i. *Dok traje ovakva situacija, do daljnjega se zabranjuje svako napuštanje karaule, a oni od pre odobreni izlasci, slobodni vikendi i redovna odsustva se otkazuju.* (A. T.)
 ii. *Dok traje ovakva situacija, do daljnjega je zabranjeno svako napuštanje karaule, a oni od pre odobreni izlasci, slobodni vikendi i redovna odsustva se otkazuju.*
 (70) i. *...ali se svima... strogo zabranjuje udaljavanje iz kruga karaule.* (A. T.)
 ii. *...ali je svima... strogo zabranjeno udaljavanje iz kruga karaule.*

3.3. Nezamjenjivost uz očuvanje značenja prezenta

Kada, međutim, pasivni glagolski oblik ima značenje aktualne radnje koja se upravo vrši kao u (71), takva je zamjena nemoguća uz očuvanje značenja prezenta, kao u (72).

- (71) *... izjavio je da se razmatra prijedlog zakona u kojem se zabrana pušenja proširuje i na područja na otvorenome.*
 (72) ** ...da je razmatran (sada) prijedlog zakona u kojem je zabrana * proširena (sada) i na područja na otvorenome.*

3.4. Ljudska percepcija i dijelovi tijela

Zanimljiv je jezični proces u pojavama koje su neodvojivi dio čovjeka, naime: kod ljudske percepcije i kod dijelova ljudskoga tjela. Na prvi pogled u rečenicama kao u (73) upotrebljen je pasivni oblik: *ovdje će se čuti hrkanje = mi ćemo ga čuti*. U biti je, međutim, to povratni glagol koji ljudsko čulo predstavlja kao potpuno samostalno od subjekta.

- (73) *Još čitav sat ovdje će se čuti još samo lagano hrkanje* (A. T.)

Drugi primjer naveden je u (74) gdje je: *obrisi se naslućuju*, a ne *mi naslućujemo obrise*.

- (74) ... a na ekranu je sve jednako treperio televizijski snijeg, iz kojega bi se tek povremeno naslućivali obrisi programa.

Na isti su način svoju autonomiju dobili i dijelovi ljudskoga tjela, kao npr. u (75).

- (75) *Dječja usta puna cereka zatvaraju se i pjesma potpuno zamire.* (Z.F.)

Iako u biti djeca zatvaraju usta, jezik izražava te pojave kao samostalne pa zato i s njima rabimo povratne aktivne glagole. Ovu pojavu Belaj (2004) drugačije tumači: govori o objektivno-iskustvenoj i subjektivno-pragmatičkoj interpretaciji takvih slučajeva.

S tim u svezi mogli bi se shematski predstaviti sljedeći stupnjevi smisaone preoblake “osamostaljivanja” čovjekovih funkcija:

- pravi agens — AKTIV — pacijens: *On često izgovara takve riječi.*
- nema pravoga agensa — AKTIV — pacijens, npr. s neodređeno ličnim glagolskim oblikom: *Obično takve riječi izgovaraju u ljutnji.*
- nema agensa — PASIV — pacijens: *Takve se riječi obično izgovaraju u ljutnji.*
- nepravi agens (osamostaljeni pacijens) — AKTIV: *Takve riječi mi rijetko kad izađu iz usta.*

U cjelini uzevši, preko povratnih aktivnih glagola jezik predstavlja i mnoge druge nežive stvari kao agense sa svojom voljom, npr. kao u (76.i) umjesto da je rečenica oblikovana kao u (76.ii).

- (76) i. *Iz mira se začuje neki tresak, kao da se nekakva stolica srušila na pod.*
(A. T.)
ii. *...kao da je netko srušio neku stolicu na pod.*

3.5.1. Prisutnost agensa u kontekstu

Kao što je rečeno, jedan se dio PK izdvaja po tome što je agens radnje koja se izražava ili prisutan u najbližem kontekstu (u vidu direktnoga oblika, a katkad i oznake za mjesto), ili se može rekonstruirati (iz prethodne rečenice ili iz širega konteksta).

3.5.2. Rekonstrukcija agensa prema izvanjezičnomu znanju

Kod druge grupe PK agens se može rekonstruirati iz znanja čitatelja ili slušatelja o svijetu. U rečenici u (77) rampu gradi neka građevinska tvrtka, u (78) trgovci prodaju boce, a u (79) službenici ureda predsjedničkoga protokola, novinari i drugi ne znaju vrijeme predsjednikova nastavka puta.

- (77) *Prva zagrebačka betonska skate rampa ... gradi se nedaleko od Francuskog paviljona...*

(78) *Godišnje se proda 30 milijuna boca.*

(79) *... a još se ne zna kada će predsjednik nastaviti put u Hrvatsku.*

3.5.3. Univerzalni agens

Za veliku grupu PK karakterističan je taj univerzalni agens u univerzalnoj tvrdnji, o kojem je već bila riječ i za koji je tipično izražavanje pomoću reflektivnopasivnih oblika, npr. kao u (80) i (81) gdje je agens čovjek.

(80) *Uistinu su imali priličnog uspjeha kod žena ako se ima na umu njihov nimalo prestižan regrutski status.* (A. T.)

(81) *... da je ona, postoji li neki drugi način da se to kaže, bolja od njega.*

Ove PK s univerzalnim agensom može se podijeliti prema njihovu značenju na dvije skupine.

3.5.3.1. Općeprihvaćene tvrdnje

U prvu se skupinu uvrštavaju konstrukcije u kojima se izražava nekakva općeprihvaćena tvrdnja (ovdje pripadaju i narodne umotvorine u odgovarajućem obliku), npr. kao u (82).

(82) *...a ime je njegova ćaće iza grobne ploče, kao što se i pišu imena onih koji su prodani po svojim potomcima.* (M. J.)

(83) *Kaže se "Ne, hvala", ne izdrža Vrapče.* (A. T.)

3.5.3.2. Klišeji i univerzalni agensi

U drugoj se skupini izdvajaju razni izrazi — klišeji, koji služe za oblikovanje riječi.

(84) *... hitac iz službenog pištolja koji je general Luković, neobično prisebno, kada se sve okolnosti uzmu u obzir, ispalio u plafon...*

(85) *A ono je, mora se priznati, bilo nepomično...*

(86) *Krunoslav Jurčić je, kao što se očekivalo, postao novi trener Slaven Belupa.*

U rečenicama u (85) i (86) podvučene glagolske upotrebe slične bezlične, ali u ovome se radu smatra da podrazumijevaju u sebi pacijens = sintaktički subjekt *to: mora se to priznati, kao što se to očekivalo*. Najčešće pasivne konstrukcije ovoga tipa rabe se kao umetnute fraze, što također potvrđuje njihovu univerzalnost i manju povezanost s ostalim djelom rečenice. U ovome se radu smatra da kod pasivnih konstrukcija s modalnim glagolom *moći* može isto postojati univerzalni agens, kao u (87) gdje je agens — svatko, čovjek.

- (87) *Od svibnja ove godine one se mogu nabaviti u dva zagrebačka “High Club dućana”.*
- (88) *To da bi se u personalnom dosjeu mogle naći intimnosti poput spolnih bolesti...*

Ako se rečenica u (88) tumači kao pasivna, a ne kao povratna (usp. *nalaziti se negdje*), usprkos oznaci za mjesto, koja u načelu svjedoči o konkretnome agensu, vršitelj radnje opet se shvaća univerzalno zbog karaktera glagola *moći* — *negdje se može nešto = svatko to može*. Radi usporedbe, primjerice, glagol *morati* ne podrazumijeva obvezno univerzalnoga agensa: *negdje se mora nešto* ne znači obvezno *svatko mora* — agens može biti i konkretan.

U PK drugoga i trećega tipa (sa sintagmama kojima oblikujemo svoju riječ i s glagolom *moći*) mogući su i univerzalni agensi i agensi koji se rekonstruiraju iz konteksta ili iz znanja o svijetu. Npr. u rečenici (89) agens, koji se može rekonstruirati, nije univerzalan — *stručnjaci* — *fotografi*, *fotografske sredine* itd.

- (89) *Ovaj bečki fotoaparat jedini je primjerak svoje vrste za koji se zna da je izrađen...*

S druge strane, u iskazima kao u (90) agens je radnje od glagola *znaju* se univerzalan: *svatko to zna, čovjek to zna* itd.

- (90) — *Kako pretpostavljaš? Na osnovu čega?*
— *Pa te stvari se znaju.*

U drugoj grupi PK — onih za oblikovanje riječi, može se uvijek rabiti i općeniti lični oblik za 1 l. mn. kod njihove preobliske u AK (ali samo kad su u prezentu), kao u (91) i (92).

- (91) i. *kada se sve okolnosti uzmu u obzir*
ii. *kada sve okolnosti uzmemo u obzir*
- (92) i. *A ono je, mora se priznati;...*
ii. *A ono je, moramo priznati;...*

3.6. Bezlična uporaba prijelaznih glagola

Na početku je izričito istaknuto da se u ovome radu smatra kako kategorija pasiva uključuje i bezličnu uporabu prijelaznih (obvezno!) glagola, u čijoj semantičkoj strukturi ostaje aktant za pacijensa na kojega je radnja usmjeren. Smatra se i da je ovaj uvjet dovoljan, a zato nije obvezan uvjet da je u sintaktičkoj strukturi pasivne dijateze pacijens preoblikovan u rečenični subjekt.

3.6.1. Direktni objekt vezan za glagol u pasivu 2

Na taj se način sasvim ispravno u pasiv uvrštavaju i konstrukcije tipične za hrvatski jezik — s pacijensom koji zadržava svoju sintaktičku ulogu direktnoga objekta, a koji se, međutim, veže za glagolski oblik u pasivu 2 u bezličnoj upotrebi, kao u (93). Belaj (2004) naziva takve rečenice obezličnim rečenicama, za razliku od bezličnih.

- (93) i. *Njih se danas poziva da otkupe 60 godina star gaybar.*
 ii. *Šišmiš je bio gospodin muzičar, kojega se cjenilo valjda više nego da je Milko Đurovski došao.* (A. T.)

3.6.2. Ostale konstrukcije bezličnih rečenica

Oba nužna i dovoljna uvjeta: 1. prisustvo u semantičkoj strukturi pasivne dijateze pacijensa radnje i 2. nepodudaranje u sintaktičkoj strukturi subjekta s agensom, uključuju kao pasivne i sljedeće dvije vrste konstrukcija iz kategorije bezličnih rečenica.

Prva su bezlične konstrukcije s pasivnim oblikom prijelaznoga glagola s česticom *se* kao u (94) na hrvatskome i (95) na bugarskome.

- (94) i. *Puno se govorilo o iznenađujućoj angažiranosti estonskih igrača.* (M. J.)
 ii. *Za oca mu se nije znalo.* (M. J.)
 iii. *Igralo se za sanduk rakije od konjskog izmeta.* (Z. F.)
 iv. *Dobro, (...) nije to baš nešto za što se ubija.* (A. T.)
- (95) i. Много стана, право е... Много стана, но трябва да се потърши.
 (Й. Й.)
 ii. Боби Лазаров е видял много работа. Много се работи там.

Druga je za bugarski jezik karakteristična bezlična upotreba oblika za pasiv 1 od prijelaznih glagola kao u (96).

- (96) i. Връщам се най-сетне в гората и що да видиш: на гнезда, на гнезда изсечено. (Й. Й.)
 ii. Личи, че тук снощи е чистено. (К. И.)

U hrvatskome jeziku nema takve uporabe, on je i ovdje, izgleda, više naklonjen aktivu, uz to ne bezličnome. U ovome se radu smatra da tipovi uporabe prijelaznih glagola navedeni u ovoj točki (hrvatske *obezličene* uporabe, povratne bezlične uporabe svojstvene obama jezicima i bezlične uporabe pasiva 1 svojstvene bugarskome jeziku) predstavljaju rubne uporabe razmatrane kategorije pasiva. U njima se postiže još veći stupanj apstraktizacije glagolske radnje u njihovoj pasivnoj dijatezi uklanjanjem iz sintaktičke strukture rečenice uloge ne samo agensa, već i pacijensa (ovo se zapažanje ne odnosi na obezličene hrvatske konstrukcije).

3.7. Pasivi s infinitivima ili konstrukcijom s *da*

Zadnju grupu PK koju će se razmotriti čine pasivni oblici u okviru infinitiva ili konstrukcije s *da* (u pasivu 2, a u hrvatskome jeziku, za razliku od bugarskoga, veoma rijetko i u pasivu 1). Prema vrsti glavne riječi iz sintagme, koja uključuje te oblike, možemo podjeliti PK kao i AK na nekoliko skupina.

3.7.1. Modalni glagoli

Najčešće su konstrukcije s modalnim glagolima (*morati, treba, valja* i sl.) koji na bugarskome jeziku, zbog nedostatka infinitiva, upravljaju pasivnim konstrukcijama s *da*, npr. kao u (97).

- (97) ... и неговото махване би могло да се изтълкува по съвсем друг начин от машиниста. (Г. Г.)

U hrvatskome su jeziku varijante izražavanja pasivne semantike sljedeće (zaključak se odnosi i na ostale slučajeve iz točke 3.7).

Najčešće hrvatski jezik rabi infinitiv u AK. Primjerice, prijevod bi rečenice u (97) bio kao u (98).

- (98) ... *njegovo bi uklanjanje strojovođa mogao protumačiti na sasvim drukčiji način.*

Dakle, i s modalnim glagolima, kao i bez njih, hrvatski jezik posebno ne ističe pasivom položaj teme za pacijens (o tome je bilo riječi). Kada se ovomu sintaktičko-pragmatičkomu položaju doda i bezlična upotreba modalnoga glagola, opet je u hrvatskome jeziku moguć infinitiv u aktivu, kao u (99).

- (99) *Grafite, nacrtane na zgradi... vrijedi očuvati za budućnost; Treba napraviti analizu tkiva i sve ostalo.* (Z. F.)

U hrvatskome je jeziku dovoljno ignoriranje agensa, na koje nailazimo i u infinitivu i u bezličnoj upotrebi modalnih glagola.

Glagoli tipa *moći, morati* bezlično se mogu rabiti samo s česticom *se: može se doći*, ali kad se dodaju prijelaznomu glagolu s pacijensom, oni gube svoju bezličnost i dobivaju oblik za pasiv 2, kao u (100.i). Primjer u (100.ii) pokazuje bezličnu uporabu glagola *treba*.

- (100) i. *Istina se mora podnositi.*
ii. *Istinu treba podnositi.*

U biti, pronađen je primjer kao u (101) za navedeni obezličeni hrvatski pasiv, koji zadržava direktni objekt u akuzativu. On zadržava i takvu bezličnu upotrebu modalnoga glagola, ali se dosta rijetko sreće.

- (101) *Među uglednicima i poznatima moglo se tako susresti i Anju Šovagović, Peru Kvirgića....*

Razumije se, modalni glagoli s infinitivom u hrvatskome jeziku mogu se rabiti i u pasivu, tj. u konstrukciji kada govornik ignorira agensa, kao u sljedećim primjerima.

- (102) i. *U prodavaonicama se mogao kupiti samo čaj i ocat.* (Z. F.)
 ii. *Barem se takav dojam može steći na osnovi oglasa u filmskom časopisu.*
 iii. *... jer je "Skopsko" bilo upravo jedino pivo koje se moglo dobiti u čitavoj SR Makedoniji.* (A. T.)

U svim se ovim uporabama gotovo uvijek u hrvatskome jeziku pojavljuje pasivni oblik od refleksivnoga glagola u infinitivu (vjerojatno je ta činjenica vezana za načelno veliku čestocu infinitiva u jeziku). Pronađen je samo jedan primjer s pasivom 1, iza modalnoga glagola, i to opet s infinitivom — od pomoćnoga glagola, kao u (103).

- (103) *Isključen sam zbog sudačke pogreške, lopta je bila u silaznoj putanji i trebao je biti priznat koš.*

Po pravilu iza modalnih glagola bugarski jezik opet rabi konstrukcije s *da* u pasivu, i to ne samo kada govornik ne ističe agens kao relevantan, već i kada želi istaći da je pacijens prešao s položaja reme (u prethodnoj rečenici) na položaj teme (u sljedećoj), kao u (104).

- (104) ... че и той самият не знае точния отговор (rema), който (tema) трябва много да се търси (rema).

3.7.2. Ignoriranje agensa ili poopćavanje

Postoje i druge vrste sintaktičkih uporaba infinitiva kada govornik ili ignorira agensa radnje ili ga pak shvaća i predstavlja kao univerzalnoga. Takve će se uporabe infinitiva navesti u nastavku.

Infinitiv se katkad rabi s izraženom ocjenom (u vidu priloškoga predikata): *lijepo je, smiješno je* i mnogi drugi, kao u (105), gdje je agens: svatko, svi, čovjek — dakle, univerzalan.

- (105) ... *lako je sakriti riječi, svaku riječ, svaka može biti neizgovorena.* (M. J.)

Infinitiv se katkad rabi s imenskim predikatom koji sadrži kvalificirajuću imenicu kao u (106), gdje je agens konkretan i jasan: samo *mikrokreditiranje*, ali se infinitivom radnja predstavlja kao samostalnika glede svoga agensa.

- (106) *Cilj je mikrokreditiranja, ..., pokrenuti male investicijske zahvate.*

Infinitiv se katkad rabi s upitnom riječi u univerzalnoj tvrdnji s univerzalnim agensom, kao u (107).

(107) *Zašto platiti više?*

U cjelini uzevši, i u bugarskome jeziku u navedenim slučajevima može se rabiti aktiv, osobito u kontekstu s univerzalnim agensom poput *čovjek, svatko* ili s općenito ličnom upotrebom glagola u 1.l. mn. ili 2.l. jed., ali je pasiv češći. S druge strane, i u hrvatskome se kao u (108) mnogo rjeđe rabi pasiv od oblika za pasiv 1 ili 2 umjesto samoga infinitiva.

- (108) i. *Odluku o odbacivanju ideje da u Šibeniku bude postavljena kopija spomenika Draženu...*
ii. *Aktivisti su počeli kampanju prikupljanja sredstava s ciljem da se spasi povjesno blago.*

U oba se slučaja vidi da se agensi iz glavne i iz zavisne rečenice ne podudaraju. Dakle, u njima je možda pasiv ono sredstvo kojim govornik želi tu činjenicu naglasiti i izbjeći moguću dvosmislenost.

4. Zaključne napomene

U nekoliko je navrata za kategoriju pasiva isticana složenost na semantičkoj razini i nejednoznačnost na formalnoj razini. Nije slučajno ni to što su neki od njezinih istraživača prihvatili njezino prikazivanje u vidu funkcionalnoga polja s jezgrom i rubovima.

4.1. Povezanost pasiva s djelom aktiva i bezličnošću

U ovome se radu prihvaća ova ideja o funkcionalnome polju, uz to se predlaže da se ova kategorija s jedne strane razmatra u čvrstoj vezi s dijelom uporabe aktivnoga glagolskoga stanja, a s druge strane s bezličnošću.

Pasivne i aktivne konstrukcije u znatnoj su mjeri sinonimne za govornika i on njima izražava pojedine stilističke nijanse: tematizira pacijensa u sljedećoj rečenici, ističe važnost neke pojave na račun njezina vršitelja, prikazuje neku radnju kao samostalnu u odnosu na volju njezina agensa i na taj način unosi nijanse nužnosti, obveznosti itd. Veza se pasivnih konstrukcija s aktivnima uočava i kod uporabe posebne vrste infinitiva (aktivnoga i pasivnoga) u hrvatskome, kojemu na bugarskome odgovaraju samo pasivne konstrukcije s *da*.

4.2. Polje smještenoga agensa

Na kraju ovoga rada pokušat će se definirati šira semantičko-sintaktička pojava koja će se bez pretjeranih težnji ka preciznosti prikazati kao *nepodudaranje makrouloge agensa u rečenici sa sintaktičkim subjektom* (dakle,

$A \neq S$) i nazvati je *poljem smještenoga agensa*. U ovome će se polju uočiti odnosi u trostrunoj vezi: agens — radnja — pacijens.

4.2.1. Prva sastavnica — aktivne konstrukcije s infinitivom

Iz područja uporabe aktiva spomenutomu uvjetu ($A \neq S$), ili kao što ga Belaj (2004) formulira: S (subjekt) \neq V (vršitelj), može odgovarati infinitiv. Da bi taj uvjet bio ispunjen, gramatički subjekt ili nedostaje u rečenici (i oblik predikata ne podrazumijeva sročnost s njime), ili izražava pacijens(a). Na semantičkome planu, međutim, agens mora postojati, inače je riječ o bezličnosti.

O aktivu koji je uključen u ovo polje govori se samo onda kada agens nije izražen na sintaktičkoj razini (i oblik predikata, za razliku od npr. neodređeno ličnih ili općenito ličnih rečenica, ne podrazumijeva sročnost s njim) — dakle, kod infinitiva u hrvatskome jeziku:

- a) kada se pacijens poklapa s direktnim objektom: *Grafite treba čuvati*,
- b) kada pacijens postoji samo na semantičkoj razini: *Loše je malo čitati*,
- c) kada nema pacijensa ni na semantičkoj razini: *Zašto više spavati?*

Ove AK najčešće imaju semantički i formalno pasivne korelate za slučaj a) i b) ili samo formalno pasivne korelate za slučaj c), na bugarskome (prijevod bi bio: “Защо да се спи повече?”), a katkad i na hrvatskome jeziku.

4.2.2. Druga sastavnica — pasiv

Druga je sastavnica toga polja osnovna — pasiv. Kod njega u semantičkoj strukturi konstrukcija mora biti prisutan agens i pacijens (objekt).

a) Jezgru te kategorije čine konstrukcije s izraženim objektom i na sintaktičkoj razini (agens češće nedostaje na sintaktičkoj razini) — to su konstrukcije s pasivom 1 i pasivom 2 (*Jelo je skuhan*, *Jelo se kuha*).

b) Kada je pacijens prisutan samo na semantičkoj razini, riječ je o bezličnome pasivu (tipa *Ovdje se puši*, *Тук е пушено*).

c) Kada je glagol u obliku koji svjedoči da je pacijens samo na semantičkoj razini, ali na sintaktičkoj razini isto postoji pacijens = objekt (a ne kao što je kod pasiva pacijens = subjekt) — obezličeni pasiv (*Njih se na to poziva*).

4.2.3. Treća sastavnica — bezličnost

Bezličnost je treća sastavnica razmatranoga polja *smještenoga agensa*.

a) Kada postoji agens samo na semantičkoj razini, a pacijensa nema ni na jednoj razini, to su bezlične konstrukcije I: *Ovdje se trči*, *Тук е лежано*.

b) Kada nema ni agensa ni pacijensa ni na jednoj razini, to su bezlične konstrukcije II: *Smrkava se. Grmi. Sviće.*

c) Kada postoji agens i na semantičkoj i na sintaktičkoj razini, ali $A \neq S$, a k tomu na semantičkoj razini ima/nema pacijensa, to su bezlične konstrukcije III: *Jede mi se. — Jede mi se kruh. / Spava mi se.*

d) Kada ima ili nema agensa na semantičkoj razini, a pacijensa nema ni na jednoj, to su bezlične konstrukcije IV: *Pada. / Pada kiša.*

5. Literatura

- Атанасов Ат. (2006) Залогова характеристика на безличните глаголни сказуеми в съвременния български език, Български език, LIII, knj.1.
- Belaj, Branimir (2002) Nominalizacija kao strategija pasivizacije, *Suvremena lingvistika* 28/53–54: 11–3.
- Belaj, Branimir (2003) Tematske mikro i makrouloge i hrvatski pasiv, *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, Zagreb—Rijeka: 41–50.
- Belaj B. (2004) *Pasivna rečenica*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Бондарко А. (1991) К определению понятия “залоговость”, в Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость.
- Нам. S. (1990) Pasiv i norma, *Jezik* 37: 65–76.
- Нам, S. (1998) Pasivna rečenica u Veberovoj Skladnji, *Zbornik radova skupa Riječki filološki dani II*, Rijeka: 89–96.
- Нам. S. (2005) Subjekt i izravni objekt u pasivnoj i neosobnoj rečenici, *Književna revija* 45/3–4: 48–64.
- Иванова К. (1998) Граматика на съвременния български книжовен език, т.2, д.2.
- Норман Б. (1972) Переходность, залог, возвратность
- Храковский В. (1991) Пассивные конструкции, в: Теория функциональной грамматики, Персональность, Залоговость.

Резюме:

В работе сделана попытка очертить объем категории пассива — охватить те типы пассивных конструкций в хорватском и болгарском языках, которые автор включает в эту категорию, следуя своей дефиниции пассива. К традиционно рассматриваемым в рамках этой категории конструкциям добавлены и некоторые другие на основе двух главных критериев, сформулированных в теоретической части работы. Выявляются и сопоставляются особенности различных видов пассивных конструкций в двух южнославянских языках. В конце работы категория пассива включается в рамки более широкого семантико-синтаксического понятия — смещенного Агенса.

Passive constructions in Croatian and Bulgarian

Linguistic devices in some Slavic languages used for expressing the grammatical category of passive considerably differ, as well as the frequency of passive constructions observed on the text level. Therefore, the aim of this article is to present the important characteristics of the category of passive in two closely related South Slavic languages — Croatian and Bulgarian — from a comparative point of view.

The article shows that passive is a semantically complex and formally ambiguous category. The author accepts the idea that passive consists of a functional field with a center and periphery and suggests that passive should be analyzed with the usage of the active verbal state and impersonal usage. As passive and active constructions are synonymic for its speakers, who use it to express stylistic variety, the connections between passive and active constructions are visible when a special type of infinitive is used in Croatian (active and passive), which has only “that-constructions” (da-constructions) in Bulgarian.

Key words: passive constructions, Croatian language, Bulgarian language

Ključne riječi: pasivne konstrukcije, hrvatski jezik, bugarski jezik